

Huszár Ákos

Létminimum és osztályelemzés

Absztrakt: A Központi Statisztikai Hivatal 2016-ban bejelentette, hogy több évtized után felhagy a létminimum-értékek számításával, illetve publikálásával. Dolgozatomban amellett érvelek, hogy fontos, hogy naprakész ismeretekkel rendelkezünk a minimumértékekről és ezeknek társadalomelméleti szempontból is komoly jelentőségük van. Először azt mutatom be, hogy a létminimum mutató fontos eszköz a szegénység vizsgálatához, majd két olyan társadalomelméleti kontextust vizsgálok, ahol a minimumértékeknek fontos szerepe van, végül pedig amellet érvelek, hogy a minimumértékek változásának nyomon követése révén a társadalomszerkezet átalakulásáról is fontos információkhoz juthatunk.

Kulcsszavak: létminimum, osztályelemzés, minimálbér, kizsákmányolás

Ismert, a Központi Statisztikai Hivatal először vitát kezdeményezett a létminimum-számítás megújításáról, s a 2014-re vonatkozó *eredmények* bemutatásával párhuzamosan bejelentette, hogy a jövőben már egy új módszertan alapján fogja közölni a minimumértékeket (KSH 2015a). Ezt követően 2015 végén publikált is egy anyagot, amely két új számítási módra tett javaslatot (KSH 2015b), a következő évben azonban hosszú közleményben jelentette be, hogy teljesen felhagy a létminimum-számítással.¹

Nem akarom minősíteni a KSH magatartását ebben a folyamatban, elég azt regisztrálni, hogy ezzel a döntéssel megtörök egy tiszteletreméltó intellektuális hagyomány² és egyébként folytatódik az a gyakorlat, hogy a KSH időnként felfüggeszti a minimumszámításokat. Sokkal lényegesebb számomra, ahogy a szakma reagált az eseményekre: ahogy a terület tulajdonképpen korábban is marginális volt a szociológia berkein belül, úgy a számítások felülvizsgálatának időszakában és a megszüntetést követően sem vert nagy hullámokat. A leggyakoribb reakció tulajdonképpen annak pusztá regisztrálása volt, hogy a KSH politikai nyomásra döntött a létminimum-számítás leállításával szemben. Látványosan hiányoztak viszont azok a megszólalások, amelyek tartalmilag, szakmai tudást mozgósítva szóltak volna hozzá a kérdéshez. Az ilyen típusú kontribúciók lényegében Havasi Éva (2015) tanulmányára korlátozódtak, valamint a Policy Agenda (2016, 2017, 2018, 2019, 2020) munkájára, amely az eredeti módszertant alkalmazva az elmúlt években kiszámolta a minimum-értékeket. A létminimum-vita tulajdonképpen elmaradt... A szociológia szótlán maradt az egyik kulcsterületén, amelyen elsődlegesen illetékesnek tekinti magát.

A következőkben amellettt érvelek, hogy fontos, hogy naprakész ismeretekkel rendelkezünk a minimumértékekről és ezeknek társadalomelméleti szempontból is komoly jelentőségük van. Három problémakört emelek ki: egyrészt a létminimum-mutató fontos eszköz a szegénység vizsgálatához, amelyet nem tudnak helyettesíteni azok a szegénységi indikátorok, amelyek jelenleg a hivatalos statisztikák részét képezik. Ezután két olyan elméleti kontextust mutatok be, amelyek jól érzékeltetik a minimumértékek társadalomelméleti jelentőségét. Végül pedig amellettt érvelek, hogy a minimumértékek változásának nyomon követése révén a társadalomszerkezet átalakulásáról is fontos információkhoz juthatunk.

I.

A létminimum-mutatót mindenekelőtt egy sajátos szegénységi mutatóként tartják számon. A KSH is ebben a kontextusban értelmezte, amikor a megszüntetését azzal indokolta, hogy „egy új létminimum-mutató kifejlesztése helyett a szegénység mérésére a laekeni indikátorokat használja, amely sokkal árnyaltabb képet mutat a társadalom ezen szegénységéről.”

A laekeni indikátorok létrejötte, illetve ezek továbbfejlesztése és széles körű alkalmazása az Európai Unióban, illetve más országokban valóban hatalmas előrelépést jelent (Atkinson 2017; KSH 2019). Ennek – illetve a harmonizált adatgyűjtéseknek – köszönhetően

1 https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2016_12_01_2

2 Erről jó áttekintést nyújt a magyarországi háztartásstatisztikát bemutató Havasi Éva (2000) által szerkesztett kötet.

más országok eredményeivel összevetve követhetjük nyomon, hogy a szegénység különböző formái mennyiben vannak jelen, illetve miként változtak Magyarországon. Az indikátorcsoportnak részét képezi egy jövedelmi szegénységi, egy deprivációs, valamint egy munkaintenzitás mutató, sőt ezek összekapcsolása révén egy szintetikus indikátor is. Ezek együttesen valóban alkalmasak arra, hogy részletes információval szolgáljanak a szegénységről, a létminimum-mutatót azonban mégsem tudják helyettesíteni, ez utóbbi ugyanis részben más mér, és más kérdésre keresi a választ, mint az előbbiek.

A létminimumhoz hasonló abszolút szegényégi mutatók megkülönböztető sajátossága a szegénység egyéb mérőszámaival szemben, hogy ezek választ adnak arra a kérdésre, hogy – adott korban, illetve társadalomban – mekkora jövedelemre van szükség a normális élethez. Ezzel határozott jelentést adnak annak a választóvonalnak, ami a szegényeket, illetve a nem szegényeket elválasztja egymástól: azok tekinthetők szegénynek eszerint, akik a jövedelmükből nem tudják fedezni az alapvető szükségleteket (Huszár 2016). Amíg tehát a laekeni indikátorok között található mutatók mindenekelőtt arról igyekeznek információt szolgáltatni, hogy a népesség mekkora hányadát érintik a szegénység különböző formái, illetve melyek a legveszélyeztetettebb társadalmi csoportok, addig a létminimum-mutató elsődleges kérdése az, hogy mekkora jövedelemből lehet megélni, vagyis mekkora a szegénységi küszöb maga. E kérdés megválaszolása után egy következő lépésként merülhet fel az, hogy mennyien és kik vannak a küszöb alatt.

A laekeni portfólióban található indikátorok közül egyik sem tűzi ki maga elé azt a célt, hogy határozott jelentést kölcsönözzön a szegénységi küszöbnek. A relatív jövedelmi szegénységi mutatók esetében a szegénységi küszöb önmagában egy tartalmatlan viszonyszám. E mutatók logikája szerint szegénynek tarthatjuk azokat, akik a közösség többi tagjához képest jelentősen³ kevesebb jövedelemből gazdálkodhatnak, függetlenül attól, hogy ténylegesen mekkora erőforrásaik vannak. A relatív mutatók nagysága, s a szegénység ez alapján mért kiterjedtsége a jövedelem-eloszlás szerkezetétől függ. Az egyenlőtlenebb társadalmakban általában magasabb a szegénység, ahol viszont a jövedelmek eloszlása egyenlőbb, ott alacsonyabb. Ha például egyik évről a másikra a társadalom minden egyes tagjának megduplázódna a jövedelme, s ezzel a szegénységi küszöb is a kétszeresére változna, attól a szegénység kiterjedtsége e mutatók alapján nem csökkenne: a népességnek ugyanis ugyanakkora hányada kényszerülne a középtértéktől jelentősen elmaradó jövedelemből gazdálkodni.

A deprivációs mutatók közelebb állnak a létminimum-számításokhoz, amennyiben a normális élethez elengedhetetlennek tartott javak bizonyos köréből indulnak ki, s azt vizsgálják, hogy a háztartások mekkora hányada és milyen mértékben szenved hiányt e tételekben.⁴ A mérőszám alapján nem csupán arra lehet következtetni, hogy mekkora a nélkülözők aránya egy adott társadalomban, de arra is, hogy mi a jelentése a nélkülözésnek

3 A „jelentős” konvencionálisan a medián jövedelem 60%-t jelenti, de az EU tagországok folyamatosan közlik a medián 50, illetve 70%-ra vonatkozó eredményeket is.

4 Egészen pontosan azok minősülnek súlyosan depriváltak, akik az alábbi kilenc tétel közül legalább négy esetében hiányt szenvednek: 1) hiteltörlesztéssel vagy lakással kapcsolatos fizetési hátraléka van; 2) lakás megfelelő fűtésének hiánya; 3) váratlan kiadások fedezetének hiánya; 4) kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya; 5) évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya; 6) anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival; 7) anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel; 8) anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval; 9) anyagi okból nem rendelkezik telefonnal (KSH 214).

adott korban, illetve társadalomban. A deprivációs mutatók viszont azzal, hogy egyrészt nem árazzák be a kiválasztott tételeket, másrészt pedig, hogy nem az összes vizsgált tétel, hanem ezek közül tetszőleges módon néhány hiányát teszik meg a depriváltság kritériumának lemondanak annak a kérdésnek a határozott megválaszolásáról, hogy mekkora jövedelemre van szükség a „normális” élethez.

A létminimum-típusú mutatóknak viszont pontosan ez a célja: meghatározni azt, hogy a megélhetés bizonyos szintjéhez adott időpontban, illetve társadalomban mekkora jövedelemre van szükség. Nem foglalkozom ehelyütt részletesebben azzal, hogy e kérdés megválaszolásához milyen eltérő módszertanok születtek (vö. Havasi 2015; Goedemé, Storms és Van den Bosch 2015; Menyhért et al. 2021), csupán utalok arra, hogy minden hasonló mutató két fő elemből tevődik össze. Egyrészt, a munka kiindulópontjában egy definíció áll, amely meghatározza, hogy a mutató milyen életszínvonalról kíván tájékoztatást nyújtani. A magyar létminimum-számítás számára a következő definíció volt az irányadó:

Létminimum: igen szerény fogyasztási szint; csak alapvető szükségletek kielégítésére nyújt lehetőséget; csak a hónapról hónapra éléshez elég; kisebb rendkívüli kiadás vagy jövedelemkiesés is akadályozza a szükségletek kielégítését. (LT 1991: 85)⁵

Másrészt, a következő feladat azoknak a szükségleteknek a körvonalazása, illetve beárazása, amelyek kielégítése elengedhetetlen a megcélzott életszínvonal eléréséhez. A hazai mutató e feladat kapcsán hibrid megoldással él: az élelmiszerszükségletek esetében tételes felsorolást alkalmaz, az ezen túl jelentkező szükségleteket viszont nem sorolja fel kimerítő módon, hanem csupán ezek értékét számítja a KSH fogyasztási adatfelvétele alapján. A szükségletek meghatározásakor továbbá külön kezeli a gyerekeket, illetve az aktív, valamint a nyugdíjas felnőtteket. Ez lehetővé teszi, hogy a mutató segítségével különböző típusú háztartásokra vonatkozóan meghatározzuk, hogy mekkora jövedelem kell ahhoz, hogy alapvető szükségleteiket szerény módon fedezni tudják.

A létminimum-mutató tehát több, illetve más feladatot végez el, mint a laekeni indikátorok: meghatározza a szerény élethez nélkülözhetetlen alapvető szükségletek értékét. Az ily módon létrejövő minimumérték, egyrészt – szegénységi küszöbként használva – alkalmas a szegénység mértékének, illetve sajátosságainak a vizsgálatára. A többi mutatóval szemben ráadásul ez esetben jóval világosabb annak a választóvonalnak a jelentése, ami a szegényeket, illetve a nem szegényeket elkülöníti egymástól. Másrészt azonban a létminimumértékek által közvetített információk jelentősége bőven túlmutat a szegénység kutatásának szűkebb területén.

5 Hangsúlyos, hogy a létminimumhoz kapcsolódó definíció távol áll attól, amit a „normális étellel” lehetne azonosítani. Ennek tulajdonképpen a létminimum fogalmával párhuzamosan megalkotott társadalmi minimum sem felel meg maradéktalanul: „Társadalmi minimum: szerény fogyasztási szint; az alapvető szükségletek kielégítésén felül, racionális gazdálkodás mellett olyan javak és szolgáltatások fogyasztására nyújt lehetőséget, amelyek a gazdasági, társadalmi, kulturális fejlettség adott szintjén már tömegigénnyé váltak; némi átcsoportosítási (tartalék) lehetőséget is ad rendkívüli esetekre” (LT 1991: 85).

II.

A létminimum-mutató megkülönböztetett jelentőségét mutatja az a különösen erős közpolitikai orientáció, ami hagyományosan a minimumszámításokhoz kapcsolódik. Ezt jól tükrözi az a parlamenti bizottsági állásfoglalás, amely a rendszerváltás utáni minimumszámítások céljairól és módjáról rendelkezett. Ez nem csupán a mérni kívánt életszínvonalról, illetve a számítás módszertanáról adott útmutatást, de hosszas ajánlásokat fogalmaz meg a felhasználásának különböző formáiról is. Ebben különös hangsúly van azon, hogy a minimumértékek támpontot nyújthatnak a különböző társadalmi juttatások – mint a munkanélküli segély, a minimumnyugdíj vagy családtámogatások – valamint a minimálbér meghatározásához (LT 1991). Az ezek összegéről folyó politikai vitákban mindig megjelenik a költségvetési mozgástér által szabott felső korlát, a létminimum-értékek viszont az alsó korlátokról szolgáltathatnak információkat.

Ennek pedig komoly jelentősége van. A hivatalos minimum-számítások megszüntetése azt üzeni ugyanis, hogy a magyar állam vagy egyszerűen nem akar tudomást venni ezekről az alsó korlátokról vagy egyenesen kétségbe vonja ezek létezését. Fontos ezért társadalomelméleti szinten is számba venni, hogy miben is állnak ezek a korlátok. A következőkben két olyan társadalomelméleti kontextusra utalok tömören, amelyek ezt az alsó korlátokat teoretizálják.

Az első elméleti kontextus, amelyet kiemelnék a létminimummal összefüggésben az elismerés-elméletek, illetve konkrétan az elismerés Axel Honneth által kidolgozott koncepciója.

Honneth az elismerés hegeli fogalmára visszanyúlva igyekszik megválaszolni azt a kérdést, hogy mikor beszélhetünk jó, illetve igazságos társadalomról. Abból indul ki, hogy ennek az a feltétele, ha társadalom biztosítja a kölcsönös elismerés azon feltételeit, amelyek nélkülözhetetlenek a társadalom tagjai számára identitásuk zavartalan kialakításához, illetve az önmegvalósításhoz.

A társadalom igazságos, illetve jó mivolta azon méretteti meg magát, hogy képes a kölcsönös elismerés feltételeit biztosítani, amelyek között a személyes identitásképződés, illetve az egyéni önmegvalósítás kielégítően jó módon végbe tud menni (Honneth 2003: 206).

Ez a kiindulópont azt implikálja, hogy a társadalom tagjai bizonyos normatív elvárásokkal, elismerési igényekkel fordulhatnak a társadalom felé, s számon kérhetik, ha ezek nem teljesülnek, illetve sérülnek.⁶

A következő pont, ami lényeges az itteni gondolamenet szempontjából, hogy mindez Honneth szerint érvényes a *gazdaság* alrendszerére is. Tulajdonképpen ez az a pont, ami az elismerés honnethi koncepcióját elválasztja Nancy Fraser, illetve az elismerés egyéb teoretikusainak az elgondolásaitól,⁷ s ez az a mozzanat, ami Habermas társadalomelméletétől is eltávolítja. Honneth ugyanis ezzel elutasítja azt a habermasi javaslatot, hogy a gazdaságot normamentes cselekvési szféraként gondoljuk el, s ennek működését

⁶ Honneth az elismerés három fő formáját különbözteti meg a szeretet, a jogot, illetve a szolidaritást (lásd ehhez mindenekelőtt Honneth 1994).

⁷ Lásd ehhez mindenekelőtt Honneth Nancy Fraserrel folytatott vitáját (Fraser és Honneth 2003).

a rendszerintegráció keretében vizsgáljuk (Habermas 2011). Honneth szerint a gazdaság is hozzájárul a társadalom normatív integrációjához, s ezért a gazdaság szférájában is sajátos normatív elvárásokat fogalmazhatnak meg a társadalom tagjai.

Hogy melyek ezek az elvárások, azt Honneth Hegel-re, Durkheimre, illetve Polányira visszanyúlva igyekszik megfogalmazni. Álláspontja szerint két ilyen normatív elvárás azonosítható. A gazdaság működése ezek szerint csak akkor kaphat normatív jóváhagyást az érintettektől, ha a következő két feltétel teljesül. Egyrészt, a munkatevékenységnek olyan formát kell öltenie, hogy azt az általános jóléthez való hozzájárulásként lehessen értelmezni, ami az *elismerésre méltó munka* követelményét fogalmazza meg. Másrészt, pedig a keresetszerűen végzett munkát legalább olyan minimális bérrel kell jutalmazni, ami fedezi az alapvető szükségleteket. Ez a normatív elvárás pedig tehát a *létminimum szintjét legalább elérő munkabér* követelményét fogalmazza meg (lásd Honneth 2007). Nem méltó tehát az emberek normatív támogatására az a társadalom, illetve az a gazdasági rendszer, amelyik egyfelől értelmetlen munkát kényszerít a társadalom tagjaira, és másfelől, amely olyan munkabért kínál, amely a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen alapvető szükségleteket sem fedezi.

Nem részletezem tovább a honnethi gondolatmenetet, arra szeretnék csupán utalni, hogy Honneth az első pont kapcsán az *elidegenedés*, illetve az elidegenült munka problémáját fogalmazza újra, a második pontban pedig a *kizsákmányolását*. Ez a második elméleti kontextus, konkrétan Marx kizsákmányolás-elmélete, amire röviden ki akarok még térni.

Tömören – és némileg iskolásan – a tőke–munka-viszony Marxnál alapvetően kizsákmányoló jellegű, s ezt Marx a munkaérték-elmélet, illetve a munka kettős jellege alapján igyekszik beláttatni. Eszerint, minden árunak van használati értéke és csereértéke. A használati érték az, amire az áru hasznos tulajdonságai alapján alkalmas, a csereértékét pedig a létrehozásához szükséges munka mennyisége alapján kaphatjuk meg. A munkeroő mint speciális áru csereértéke ez alapján az, hogy maga értéket tud létrehozni, a csereértékéhez pedig az alapján juthatunk el, hogy mennyi munkára van szükség a munkaerő hordozója, a munkás újratermeléséhez. A kizsákmányolás Marx leírása alapján úgy valósul meg, hogy a tőkés csereértéken megveszi a munkás munkaerőjét, amit aztán a munkafolyamat során használ. A használat során pedig a munka nagyobb értéket állít elő annál, mint ami a saját újratermeléséhez szükséges. A munkás a munkanap egy részében a saját munkaerőjét termeli újra, a másikban viszont értéktöbbletet termel, amit a tőkés sajátít el. A kizsákmányolás mértéke pedig annál nagyobb, a munkás a munkaidejének minél nagyobb hányadát fordítja értéktöbblet-termelésre (Marx 1978).

A marxi koncepciót többen bírálták, többek között a transzformációs probléma miatt. Vagyis, hogy a Marx által használt érték kategóriák mennyiben feleltethetők meg a gazdasági folyamatban ténylegesen kialakuló áraknak, illetve béreknek. A munkásnak fizetett tényleges munkabér valóban a munka csereértékéhez konvergál és nincs arányban az általa megtermelt áruk értékével?

Ezt az elméleti problémát a létminimum-számítások nem tudják megoldani, arra azonban alkalmasak lehetnek, hogy empirikus kérdéssé tegyék. Ehhez annyiban tudnak hozzájárulni, amennyiben a kizsákmányolás marxi képletében szereplő érték kategóriák

közül az egyiket, a munkaerő újratermeléshez aktuálisan szükséges jövedelem nagyságát számszerűsítik. Ez alapján ugyan nem alkothatunk teljes képet a kizsákmányolás teljes kiterjedéséről, ehhez szükség lenne egy becslésre a megtermelt értéktöbblet értékéről is, egy speciális esetéről viszont igen. A létminimum-számítások alapján ugyanis információhoz juthatunk arról, hogy a munkavállalók mekkora hányadának a bére nem éri el még a létminimumot sem. A kizsákmányolásnak ezt a fajtáját *abszolút* vagy *totális kizsákmányolásnak* lehet nevezni, arról az esetről van szó ugyanis, amikor a munkabér a munkaerő újratermeléséhez szükséges jövedelmet sem éri el.

III.

A magyarországi létminimum mutató révén tehát arról tájékozódhatunk egyfelől, hogy adott időszakban mekkora jövedelemre van szükség az alapvető szükségletek szerény fedezéséhez, amely Honneth terminológiája szerint a munka (anyagi) elismerésének, a marxi hagyományban pedig az élet-, illetve a munkaerő újratermelésének alapvető szintjét jelöli. Másrészt a létminimum alatt élők körülhatárolása révén képet alkothatunk arról is, hogy a társadalom mekkora hányada nem rendelkezik akkora jövedelemmel, amely elegendő az alapvető szükségleteinek a fedezésére. Amennyiben ezt tovább bontjuk aszerint, hogy kinek milyen forrásból származik a jövedelme, akkor a szociálpolitika, illetve a munkaerőpiac működésébe is betekintést nyerhetünk. Képet alkothatunk többek között arról, hogy a nyugdíjak, a munkanélküliségi ellátások, illetve a különböző szociális juttatások mennyiben érik el a létminimum szintjét. Továbbá információhoz juthatunk arról is, hogy a munkavállalók mekkora hányada rendelkezik akkora keresettel, amely még a munkaereje újratermeléséhez sem elegendő, vagyis hogy mennyire kiterjedt a totális kizsákmányolás jelensége.

Ez tehát egy nagyon fontos választóvonal, amelynek társadalm szerkezeti szempontból is komoly jelentősége van. A társadalm szerkezet elmúlt évtizedekben bekövetkezett átalakulása kapcsán a kulcsfogalom a polarizáció volt. Akár a foglalkozásszerkezetet (Bukodi és Záhonyi 2004; Huszár 2016; Huszár és Záhonyi 2018), akár a jövedelemszerkezetet (Szívós és Tóth 2013, 2015), akár a társadalmilag fontos egyéb javak eloszlását tekintjük az elmúlt időszak vizsgálatának a fő konklúziója az volt, hogy növekedett a távolság az alsóbb, illetve felsőbb társadalmi csoportok között és a társadalom egyenlőtlenebbé vált. Ezek az egyenlőtlenségek ráadásul összekapcsolódnak és erősítik egymást. Nagyon szépen foglalja össze ezt Éber Márk a túszerűen megnyúló csepp metaforájával (Éber 2020).

A polarizációt létrehozó mechanizmusokról is számos elképzelés fogalmazódott meg. Egyrészt hozzájárult ehhez rendszerváltás után létrejövő újkapitalizmus működése, amely a kizsákmányolás fokozódását hozta magával (Szalai 2001, 2006). Másrészt az újabb diagnózisok szerint a 2010-es jobboldali fordulat után egy új hatalmi konstelláció, egy új uralkodó osztály jött létre az állam képviselői, valamint a nemzetközi, illetve a hazai tőke szövetsége révén (Scheiring 2019; Fábry 2019; Éber 2020). Az állam ebben az időszakban

felhalmozó államként működik, amely az uralkodó osztály különböző frakcióinak a tőkefelhalmozását segíti elő a hatalmi tömbből kimaradtak rovására. Eszerint az állam egyfelől a munkavállalói jogok gyengítése révén lehetővé teszi a kizsákmányolás további fokozását, másrészt pedig többek között az adórendszer, illetve a szociális rendszer átalakításával az állami újraelosztást is az uralkodó osztály, illetve felső középosztály gyarapodásának a szolgálatába állítja. Az erőforrások átcsoportosításának tényét pedig az állam szimbolikus politizálással, illetve propagandával, sorosozással, migránsozással, egyszóval gyűlöletmenedzsmenttel igyekszik elleplezni. Éber Márk diagnózisa szerint e hatalmi konstellációnak, illetve a polarizáció további erősödésnek a köztes-közvetítő, valamint az alsó osztályok szövetsége és népi ellenállása vethet véget (Éber 2020).

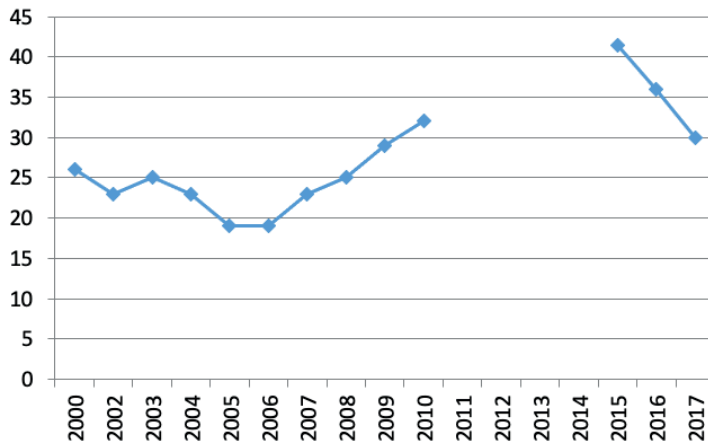
Ha megnézzük a létminimumértékeket, illetve a létminimum alatt élők arányának alakulását az sok adalékot hozzászesh ehhez a történethez.

A következő ábra azt mutatja, hogy a társadalom mekkora hányada él, illetve élt az elmúlt két évtizedben akkora jövedelemből, amely nem éri el a létminimum szintjét. Ez egy olyan adatsor, amelyet a KSH nem szokott közölni akkor sem, amikor még létezett hivatalos minimumérték-számítás. Az, hogy tudhatunk ezekről, az Vastagh Zoltán (2010), illetve a Policy Agenda munkájának köszönhető. Az információk sajnos azonban így is töredékesek. Vannak egyrészt olyan évek, amelyekről nincsen adatunk, illetve másrészt részletesebb bontások hiányában azt sem tudjuk, hogy létminimum alatt élők pontosan miért kerültek ilyen helyzetbe. Nem tudjuk tehát, hogy valaki azért került-e a küszöb alá, mert dolgozóként akkora keresettel rendelkezik, hogy az nem fedezi az alapvető szükségleteit sem vagy pedig munkanélküliként, illetve inaktívként a társadalombiztosítás, illetve a szociális rendszer elégtelensége miatt.

Az adatsor alapján azt láthatjuk, hogy létminimum alatt élők aránya a 2000-es évek elejétől a közepéig csökkenő tendenciát mutatott, ezután azonban meredek növekedésnek indult. A 2010-es évek elejére vonatkozóan nem rendelkezünk információval, de a folyamatok dinamikáját követve ebben az időszakban – a globális pénzügyi válságot követő depressziós években – érte el a küszöb alatt lévők aránya a maximumát. Ezekben az években a létminimum alatt élők aránya meghaladta a 40%-ot.⁸ A 2010-es évek vége, illetve a 2020-as évek eleje esetében szintén hiányos az adatsor, de az jól látszik, hogy az évtized közepe táján a trend megfordult és évről-évre nagymértékben csökkent azok aránya, akik nem tudták fedezni az alapvető szükségleteiket. Nem tudjuk pontosan, hogy e folyamat meddig tartott ki, de a reálbéremelkedés üteme, illetve egyéb szegénységi mutatók alakulása alapján (KSH 2020; Gábos, Tátrai, B. Kiss és Szívós 2016) a pandémiát közvetlenül megelőző évekre olyan szintre süllyedhetett, amely példátlan volt az elmúlt két évtizedben és ez valószínűleg igaz Magyarország rendszerváltás utáni időszakának egészére is.

⁸ A KSH ezekben az években kezdeményezte a létminimum-számítás megújítását, illetve döntött a megszüntetéséről...

1. ábra. A létminimum alatt élők aránya Magyarországon, %

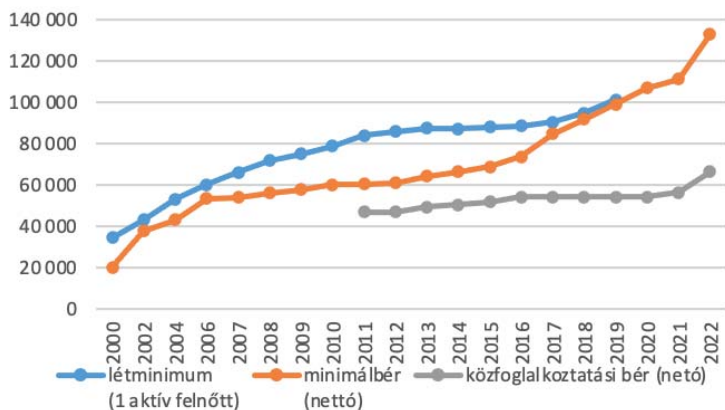

Forrás: Vastagh (2010): 2001–2010, Policy Agenda: 2015–2017

A létminimum alatt élők arányának jelentős csökkenésében minden valószínűség szerint komoly jelentősége van a foglalkoztatottság drasztikus emelkedésének. A küszöb alól való kikerülésben lényeges szerepet játszhat, ha valaki nem a szociális ellátórendszer révén, hanem foglalkoztatottként jut jövedelemhez. Azt hogy ennek ténylegesen mekkora a jelentősége, illetve hogy a munkavállalók különböző csoportjainak a helyzete miként alakult az elmúlt időszakban azt megbecsülhetjük az alapján, hogy miként változott a létminimum szintjéhez viszonyítva a minimálbér, (illetve a minimálbér különböző formái).

A következő ábra az egy aktív felnőttre számított létminimumértékeket, valamint a nettó minimálbér alakulását mutatja az elmúlt az elmúlt két évtizedben. A létminimum értékek az utolsó évekre vonatkozóan a Policy Agendától származnak. Ahogy az ábrán látszik a vizsgált időszak egészére, sőt a rendszerváltás utáni teljes időszakra igaz, hogy a hivatalosan megállapított minimálbár nem érte el számított létminimumot. A minimálbér tehát a rendszerváltás óta nem fedezi a szerény megélhetéshez szükséges kiadásokat vagy másként a munkaerő újratermelését. A különböző időszakokban azonban a létminimum, illetve a minimálbér közötti különbség eltérő képet mutat. 2006-tól kezd leszakadni a minimálbér a létminimumtól, s a 2010-es évek elején van a legnagyobb különbség a legalacsonyabb hivatalos kereset, illetve a létfenntartáshoz szükséges javak megszerzéséhez nélkülözhetetlen összeg között. 2013-tól azonban lassabban, 2016-tól viszont ütemesebben növekedett a minimálbér Magyarországon, amelynek következtében az évtized végére igen megközelítette a létminimum értékét. Az utolsó évek létminimumértékeiről nem áll rendelkezésre információ, de az ebben az időszakban meglóduló infláció következtében valószínűleg elmaradt az a történelmi pillanat, hogy a minimálbér eléri a létminimum szintjét. Ennek ellenére megállapítható azonban, hogy a rendszerváltás óta sosem került olyan közel a minimálbér összege a létminimum szintjéhez, mint a 2010-es évek végén.

2. ábra. Az egy aktív felnőttre számított létminimum, a nettó minimálbér, valamint a nettó közfoglalkoztatási bér Magyarországon, Ft

Forrás: KSH 2000–2014, Policy Agenda 2015–2019

A történethez hozzátartozik azonban az is, hogy 2011 óta nem a minimálbér az a legkisebb összeg, amit egy nyolcórás munkáért a munkavállalónak meg kell kapnia. A közfoglalkoztatási munkaviszonyból származó kereset összegét önálló jogszabály szabályozza, s ennek szintjét jóval a minimálbér alatt állapítja meg. A 2. ábra a létminimum-értékek, illetve a minimálbér mellett bemutatja azt is, hogy miként alakult a nettó közfoglalkoztatási bér az elmúlt tíz évben. Ennek összege 2011-ben 47 025Ft volt, 2021-ben 56 525Ft-ot tett ki, majd 2022-ben 66 500Ft-ra emelkedett. Amíg tehát a 2010-es években a minimálbér összege dinamikusan emelkedett, addig a munkavállalók legkiszolgáltatottabb csoportjának a keresete ebben az időszakban tulajdonképpen stagnált. A közmunkás bér a 2010-es évek elején is nagyon távol volt a létminimum szintjétől, az évtized során azonban folyamatosan tovább távolodott ettől, olyannyira, hogy az évtized végére éppen csak meghaladta a létminimum szintjének a felét.

A közfoglalkoztatottak helyzetétől eltekintve ezeket az adatokat összességében nehéz összegegyeztetni az osztályszerkezet változásáról szóló fenti diagnózisokkal. Három olyan pontot emelnék ki a címszavak szintjén, ahol ezek legalábbis pontosításra szorulnak. Az első ezek közül a kizsákmányolás problémáját, a második a munkások helyzetét, a harmadik pedig a tőke-munka viszony kérdését érinti.

Egyrészt, ha a kizsákmányolás fokozódásáról szóló diagnózis összességében igaz is,⁹ az nem érvényes a kizsákmányolás totális formájára. A 2010-es évek végére a minimálbér megközelítette a létminimum szintjét és különösen a globális pénzügyi válságot követő időszakhoz képest jelentősen csökkent azok aránya, akiknek a jövedelme nem éri el a minimumértékeket. A kizsákmányolás tehát annak ellenére fokozódott, hogy a totális kizsákmányolás csökkent. Ennek pedig két fő forrása lehet: a keresetek emelkedését

⁹ Amit bőséges empiria támaszt alá. Az eddig idézett munkák mellett lásd még többek között Pogátsa Zoltán (2021) munkáját, illetve a GDP-hez viszonyított bérhányad alakulását, valamint Huszár Ákos (2019) dolgozatát az osztályszerkezet megmerevedéséről.

meghaladó módon növekedett egyrészt a munkaidő és/vagy a munka intenzitása. A 2010-es évek (második felének) fő munkaerőpiaci folyamatait ezek alapján úgy lehet röviden összefoglalni, hogy egyrészt egyre többen és egyre többet dolgoztak, másrészt viszont a keresetek is növekedtek olyan mértékben, hogy a munkavállalók egyre nagyobb hányada számára fedezték legalább a létfenntartás költségeit (vö. Illéssy, Huszár és Csizmadia 2020).

Másrészt, ha a társadalom polarizációja folytatódott is az elmúlt évtizedekben, az nem járt az alsó osztályok elnyomódásával.¹⁰ Ellenkezőleg, a rendszerváltás óta soha nem emelkedtek ki annyian, illetve olyan gyorsan a szegénységből Magyarországon, mint a 2010-es évek második felében. Lehetetlen pontosan szétszálazni, hogy e folyamatok mennyiben köszönhetőek a világválságot követően kibontakozó hosszú globális konjunktúrának, illetve mennyiben a kormány társadalompolitikájának,¹¹ de tény, hogy az uralkodó osztályon túl sokan érezhették, érezhetik magukat ezen időszak nyerteseinek. Ez a nyereség pedig különösen nagyhat, ha azt eredményezi, hogy valaki korábbi évek szűkölködéséhez képest legalább jövedelmi, illetve fogyasztási színvonalát tekintve középosztályi státuszra tesz szert (vö. Huszár és Berger 2020). Óriási hiba lenne tehát, ha a kormánypártok magas támogatottságát a munkások körében csupán a szimbolikus politikára, illetve a gyűlöletmenedzsmentre utalva – tehát hamis tudat típusú érvekkel – igyekeznénk magyarázni. A munkások különböző csoportjait kifejezetten anyagi érdekek fűzik a kormánypártokhoz, a kizsákmányolás fokozódása ellenére.

Harmadrészt, a fenti diagnózisok mindegyike abból indul ki, hogy a tőke-munka viszony az, amely a társadalom tagolódását a legalapvetőbb módon meghatározza, s a társadalom működését e viszony alapján érthetjük meg. A 2010 utáni társadalompolitika azonban mintha minden eszközzel azon dolgozna, hogy ezt az alapvető viszonyt eltüntesse, háttérbe szorítsa, illetve felülírja egy még alapvetőbb viszonyal, nevezetesen a foglalkoztatott-nem foglalkoztatott választóvonnallal. Erre szolgálnak egyrészt azok a retorikai fordulatok, amelyek a tőke-munka ellentéte helyett azok alapvető érdekazonosságát hangsúlyozzák: mindegyik félnek az az érdeke, hogy egyáltalán legyen munkahely. Másrészt ebbe az irányba hat a szociális rendszer átalakítása is, többek között a munkanélküliségi ellátások kurtítása, illetve a családtámogatások különböző formáinak a munkaviszonyhoz kötése révén (vö. Szikra 2014, 2018a, 2018b). Ha nincs szociális háló, akkor valóban az válik alapvető kérdéssé, hogy valaki rendelkezik-e (bármilyen) munkával vagy sem, nem pedig az, hogy az értéktöbblet minként oszródik el a munkaadó és munkavállaló között.

Ezt az értelmezést támasztja alá az is, ami minimálbérrel, illetve a közmunkás bérről történt az utóbbi években. Ezek mindegyike adminisztratív módon megállapított összeg, amelyek így konkrét tartalmuk mellett jó betekintést nyújtanak a hatalmi rendszer működésébe, illetve ennek prioritásaiba is. Amennyiben a minimálbér, illetve a közmunkás bér megállapításánál szociális szempontokat mérlegelnének, akkor a közmunkás béreknek kellett volna a legdinamikusabban emelkednie. Amennyiben a tőke-logika maradéktalanul érvényesülne, akkor egyiknek sem. Nem erről van szó. Ezek az adatok arról tájékoztatnak,

10 Ahogy arra Szelényi Iván (2020) is felhívta a figyelmet.

11 Ehhez támpontot nyújthat, hogy európai összehasonlításban Magyarország pozíciója egyáltalán nem változott. A szegénység tekintetében a legnagyobb mértékű javulás azokban az országokban tapasztalható, amelyekben a szegénység szintje a legmagasabb így többek között Romániában, Bulgáriában, Magyarországon (lásd Eurostat 2018: 103–124).

hogy a hatalom számára kik fontosak, kiket akarnak szövetségessé tenni. A minimálbér emelése pontosan az alacsonyabb keresetű munkás rétegek számára nyújtott segítséget. A közmunkás bér alakulása pedig arról tanúskodik, hogy a formális munkaerőpiacon kívül rekedőkről a hatalom tulajdonképpen lemondott.

* * *

Nem a mostani az első alkalom, hogy a KSH felfüggeszti, illetve megszünteti a létminimumértékek publikálását. Reméljük, hogy a mostani szünet után a közeljövőben újra beindul a számítás, ami alapján újra lesz hivatalos adatunk arról, hogy mekkora jövedelemre van szükség Magyarországon ahhoz, hogy valaki fedezni tudja az alapvető szükségleteit. Reméljük továbbá, hogy ez az információ a jövőben nagyobb – akár jogi kötőerővel rendelkező – szerephez jut a magyar szociálpolitikában. Ez tenné lehetővé ugyanis, hogy a különböző társadalmi juttatások összegének meghatározásakor a költségvetés felső korlátja mellett megjelenjen egy alsó korlát is.

Ahhoz azonban, hogy ez létrejöhessen a szakmától is nagyobb erőfeszítésekre van szükség. Fontos egyrészt a teoretikus munka, ami alapján megérthetjük, hogy mi a jelentése, s mi a jelentősége a minimumértékeknek, s mik az okai, valamint a következményei annak, ha valaki nem tudja fedezni az alapvető szükségleteit. Ugyanilyen fontos azonban az empirikus munka is, amely révén egy olyan mutató jöhet létre, amely a magyar társadalom alapos ismeretén nyugszik, s amely így megbízható információt szolgáltat a létminimum szintjéről.

Jelen írás az NKFI FK131997-es számú kutatásának keretében készült.

Hivatkozott irodalom

- Atkinson, Anthony B. (2017): *Egyenlőtlenség. Mit tehetünk ellene?* Budapest: Kossuth.
- Bukodi Erzsébet és Záhonyi Márta (2004): *A társadalom rétegződése.* Budapest: KSH.
- Éber Márk Áron (2020): *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete.* Budapest: Napvilág.
- Eurostat (2018): *Smarter, Greener, More Inclusive? Indicators to Support the Europe 2020 Strategy.* Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fábry Ádám (2019): *The Political Economy of Hungary. From State Capitalism to Authoritarian Neoliberalism.* London: Palgrave.
- Fraser, Nancy és Axel Honneth (2003): *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch philosophische Kontroverse.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 13–128.
- Gábos András, Tátrai Annamária, B. Kiss Anna és Szívós Péter (2016): Anyagi depriváció Magyarországon, 2009–2015. In *Társadalmi Riport 2016.* Tóth István György és Kolosi Tamás (szerk.). Budapest: Társadalmi és Társadalmi Kutató Intézet.
- Goedemé, Tim, Bérénice Storms és Karel Van den Bosch (2015): *Proposal for a Method for Comparable Reference Budgets in Europe.* Lásd: http://www.referencebudgets.eu/budgets/images/Papers/ke-02-15-392-en-method%20paper_published.pdf.
- Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete.* Budapest: Gondolat.
- Havasi Éva (szerk.) (2000): *Emlékkötet. Szemelvények a magyar háztartás-statisztika történetéből.* Budapest: KSH.
- Havasi Éva (2015): A magyarországi létminimum-számítás korszakai nemzetközi összehasonlításban. *Statisztikai Szemle* 93(10): 885–916.

- Honneth, Axel (1994): *Kampf um Anerkennung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Honneth, Axel (2003): Umverteilung als Anerkennung. Eine Erwiderung auf Nancy Fraser. In: Nancy Fraser–Axel Honneth: *Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch philosophische Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 129–224.
- Honneth, Axel (2007): Munka és elismerés. Kísérlet egy újrafogalmazásra. *Replika* (64–65): 125–140.
- Huszár Ákos (2016): Adaptált amerikai vagy policy-orientált? Hozzászólás a létminimum-vitához. *Esély* 27(5): 89–101.
- Huszár Ákos (szerk.) (2015): *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.
- Huszár Ákos (2019): Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle* 29(4): 4–32.
- Huszár Ákos és Berger Viktor (2020): Az új középosztály? *Politikatudományi Szemle* 29 (2): 71–99.
- Huszár Ákos és Záhonyi Márta (2018): A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/kotet_9_foglalkozasi_szerkezet_valtozasa_es_jellemzoi_magyarorszagon.
- Illéssy Miklós, Huszár Ákos és Csizmadia Péter (2020): Rugalmasság biztonság nélkül: Munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években. In *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Kovách Imre (szerk.). Budapest: Argumentum, Társadalomtudományi Kutatóközpont, 233–265.
- KSH (2009): *A Laekeni indikátorok, 2008*. KSH. Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/laekindikator/laekindikator08.pdf>.
- KSH (2014): *A háztartások életszínvonala*. KSH. Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv.pdf>.
- KSH (2015a): *Létminimum, 2014*. KSH. Budapest. Lásd: http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=80786&p_temakor_kod=KSH&p_lang=hu.
- KSH [2015b]: *A létminimum-számítás megújítása*. KSH. Budapest. Lásd: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letminimum_szamitas.pdf.
- KSH (2020): *A háztartások életszínvonala*. Budapest: KSH. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2019/index.html>
- LT [1991]: Létminimum és társadalmi minimum. *Esély* 2(6): 84–96.
- Marx, Karl (1978): *A tőke. 1. köt.* Budapest: Kossuth.
- Menyhért Bálint, Cseres-Gergely Zsombor, Virmantas Kvedaras, Benedetta Mina, Filippo Pericoli és Slavica Zec (2021): *Measuring and Monitoring Absolute Poverty (ABSPO) - Final Report*, Luxembourg: Publications Office of the European Union. DOI: <https://doi.org/10.2760/787821, JRC127444>
- Pogátsa Zoltán (2021): Az újraelosztás mint az osztálykonfliktus központi színtere. *Kézirat*.
- Policy Agenda (2016): *Létminimum 2015*. <https://www.policyagenda.hu/elemezsek/2016/letminimum-2015/#more-10313>.
- Policy Agenda (2017): *Létminimum 2016*. <https://www.policyagenda.hu/elemezsek/2017/letminimum-2016/#.XSWtFI-8qUk>
- Policy Agenda (2018): *Létminimum 2017-ben Magyarországon*. <https://www.policyagenda.hu/wp-content/uploads/2018/05/L%C3%A9tminimum-sz%C3%A1m%C3%ADt%C3%A1sa2107.pdf>.
- Policy Agenda (2019): *Létminimum és társadalmi minimum 2018-ban*. <https://policyagenda.hu/elemezsek/tarsadalom/2019/letminimum-es-tarsadalmi-minimum-2018-ban-elozetes-adatok/#.YAGbKR6o2w>.
- Policy Agenda (2020): *Létminimum 2019*. <https://policyagenda.hu/elemezsek/tarsadalom/2020/letminimum-2019-elozetes-adatok/#.YAGbhha6o2w>.
- Scheiring Gábor (2019): *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest: Napvilág.
- Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula.
- Szalai Erzsébet (2006): *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...* Budapest: Új Mandátum.
- Szelényi Iván (2020): A posztkommunista társadalmi formáció és osztály szerkezete. Töprengő megjegyzések a Fordulat 26. száma kapcsán. *Replika* (115–116): 225–247. DOI: 10.32564/115-116.10
- Szikra Dorottya (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy* (11): 1–15.
- Szikra Dorottya (2018a): Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. *Lépték és ironia – Szociológiai kalandozások*. In Bozóki A. – Füzér K. (szerk.). Budapest: L'Harmattan; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 219–240.
- Szikra Dorottya (2018b): Távoldulás ez európai szociális modelltől. A szegénység társadalompolitikája. *Magyar Tudomány* (6).

Szívós Péter és Tóth István György (2013): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*. Budapest: Társ. Szívós Péter és Tóth István György (2015): *Jól nézünk ki (...?)*. *Háztartások helyzete a válság után*. Budapest: Társ. Vastagh Zoltán (2010): A szegénység struktúrájának változásai 2001 és 2010 között. *Statisztikai Szemle* 90(4): 276–294.

Huszár Ákos

szociológus, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet (Budapest)